

SESSIÓ VI
CREENCES I VIVÈNCIES

Creure i viure a la Barcelona moderna a través de les fonts inquisitorials

DORIS MORENO*

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Les fonts inquisitorials, complementades amb d'altres (notarials, conventuals, municipals, diocesanes...), ofereixen moltes possibilitats per reconstruir el món socioreligiós urbà, l'espai en el qual s'arrela la Inquisició moderna. Des de l'horitzó de la història sociocultural de la vida quotidiana, en aquest text es proposen, de manera impressionista, tres vies de recerca futures: la relació entre l'espai urbà de Barcelona i la Inquisició, l'articulació social del Sant Ofici a la ciutat a través dels seus col·laboradors (consultors i familiars) i, finalment, la detecció indiciària de col·lectius i individus dissidents i de les actituds i pràctiques de negociació cultural d'aquests davant la Inquisició.

Paraules clau: Inquisició, dissidència religiosa, confessionalització, vida quotidiana, edat moderna, Barcelona.

* ORCID: 0000-0003-2880-9533. Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte PGC2018-094899-B-C53, «Herejía y sociedad en el mundo hispánico de la edad moderna: inquisición, imagen y poder» (2019-2021). Agraïixo a Ricardo García Cárcel, Manuel Peña i Ignasi Fernández Terricabras els seus comentaris a una primera versió del text.

*Creer y vivir en la Barcelona moderna a través de las fuentes inquisitoriales***Resumen**

Las fuentes inquisitoriales, complementadas con otra documentación (notarial, conventual, municipal, diocesana...), ofrecen muchas posibilidades para reconstruir el mundo sociorreligioso urbano, escenario en el que se enraíza la Inquisición moderna. Desde el horizonte de la historia sociocultural de la vida cotidiana, en este texto se proponen, de manera impresionista, tres vías de investigación futuras: la relación entre el espacio urbano de Barcelona y la Inquisición, la articulación social del Santo Oficio en la ciudad a través de su red de colaboradores (consultores y familiares) y, finalmente, la detección indiciaria de colectivos e individuos disidentes y de las actitudes y prácticas de negociación cultural de estos ante la Inquisición.

Palabras clave: Inquisición, disidencia religiosa, confesionalización, vida cotidiana, Edad Moderna, Barcelona.

*Believing and living in early modern Barcelona through inquisitorial sources***Abstract**

Inquisitorial sources, complemented by other documentation (notarial, conventual, municipal, diocesan, etc.), offer many possibilities for reconstructing the urban socio-religious world, a scenario in which the early modern Inquisition is rooted. From the perspective of the sociocultural history of everyday life, this paper suggests, in an impressionistic way, three future lines of research: the relationship between the urban space of Barcelona and the Inquisition; the social articulation of the Holy Office in the city through its network of collaborators (consultants and *familiares*), and, finally, the detection of evidence of dissident groups and individuals and their attitudes and practices of cultural negotiation faced with the Inquisition.

Keywords: Inquisition, religious dissent, confessionalization, everyday life, early modern age, Barcelona.

Des dels anys noranta, els estudis inquisitorials s'han construït sobre la pedra angular de la confessionalització i el disciplinament social. Aquests conceptes neixen a mitjan segle passat des de l'anàlisi de la història política europea de l'època moderna i contemporània. Si tradicionalment s'havia considerat que els fonaments de l'estat modern havien estat l'exèrcit i les finances, ara s'hi afegia el fonament religiós, la imposició progressiva d'una homogeneïtzació de conductes destinada a l'enquadrament dels súbdits-fidels sota el poder dels estats en confluència amb les esglésies. Segons el judici d'un dels seus teoritzadors, la confessionalització va conèixer una implantació precoç a l'Espanya dels Reis Catòlics enfront del que va passar a la resta d'Europa, amb les reformes del cardenal Cisneros i la creació de la Inquisició (1478) com a punta de llança d'aquest procés.¹ Ja Hubert Jedin va situar l'inici de la Reforma catòlica a Espanya en aquells anys de finals del segle xv i principis del xvi.² Cal dir, però, que nombroses veus s'han aixecat en els últims anys per matisar o criticar alguns dels eixos clau d'aquest paradigma interpretatiu: la primacia de l'enfocament estatalista en la interpretació enfront del religiós, la generalització cronològica i territorial del model, el rígid verticalisme de dalt a baix (*top to bottom approach*) enfront de la confessionalització horitzontal i, finalment, l'enorme pes de la valoració de la norma enfront de la realitat viva de la resistència, la negociació i l'acomodació dels súbdits, més subjectes actius que no pas passius.³

1. Heinz SCHILLING, «La confesión y la identidad política en la Europa de comienzos de la Edad Moderna (ss. xv-xviii)», *Concilium*, 6 (1995), pp. 943-955.

2. Hubert JEDIN, *Riforma cattolica o Controriforma?*, Morcelliana, Brescia, 1957 (1a edició: Lucerna, Verlag Josef Stocker, 1946).

3. Vegeu aquestes qüestions conceptuals i historiogràfiques, i una bibliografia completa a: Tomás Antonio MANTECÓN, «Formas de disciplinamiento social, perspectivas históricas», *Revista de Historia Social y de las Mentalidades*, 14/2 (2010), pp. 263-295; Federico PALOMO, «Confesionalización», a J.L. Betrán, B. Hernández i D. Moreno, coords., *Identidades y fronteras culturales en el mundo ibérico en la edad moderna*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2016, pp. 69-90. Vegeu el dossier d'I. Fernández Terricabras, coord., «Confessionalització i disciplinament social a l'Europa catòlica (ss. xvi-xviii)», *Manuscrits*, 25 (2007), pp. 19-265, especial-

D'altra banda, la Inquisició portuguesa es va fundar el 1536 i la Inquisició romana va ser recreada el 1540, poc abans de l'inici del Concili de Trento, tancat el 1563. Si la implementació dels decrets conciliaris va significar el relleu definitiu d'un ampli programa de renovació del catolicisme modern,⁴ l'activitat de les inquisicions va entrar dins el terreny de la Contrareforma, la reacció de l'Església catòlica al rept dels protestantismes, la reformulació de l'antiga Inquisició medieval sota l'autoritat mediada dels monarques a Espanya i Portugal i del papa als territoris italians. Aquesta distinció entre Reforma catòlica i Contrareforma, però, no pot ser radical. Ja fa molts anys que els historiadors del Sant Ofici van subratllar que si bé la raó de ser inicial de la Inquisició va ser la persecució dels cristians judaïtzants, des de mitjan segle XVI es va obrir un procés relleu pel desenvolupament de les disposicions tridentines: la redimensió del concepte d'heretgia en relació directa amb la construcció d'una identitat catòlica enfront del protestantisme, l'ampliació de la jurisdicció inquisitorial sobre tota acció i paraula que tingués «regust» d'heretgia i en lloc de la sospita de la intenció. La Inquisició espanyola es va projectar sobre els cristians vells sense deixar de vigilar els nous. No es pot dir que aquest relleu de l'activitat inquisitorial no tingués un efecte sobre la renovació catòlica impulsada pel Concili de Trento, ja que va contribuir a traçar les fronteres ortodoxes, externes i internes, d'aquella reforma catòlica, o bé per la via de la persecució de l'heterodox o dissident, o bé per la del desenvolupament d'una pedagogia social de la por i una política de la presència lligada, en part, a la defensa de la imatge i el poder de la In-

ment els treballs de Ronald Po-Chia Hsia, José Pedro Paiva, Alain Tallon, Federico Palomo i el mateix Ignasi Fernández Terricabras. I el dossier coordinat per Ángela ATIENZA a la revista *Hispania*, 74 (248), amb el títol: «De reacciones, de tolerancias, de resistencias y de polémicas. Las 'grietas' de la Contrarreforma y los límites del disciplinamiento social», amb articles d'Eliseo Serrano, José Luis Betrán, José Pardo-Tomas, Manuel Peña, Ángela Atienza i Doris Moreno.

4. Ronnie PO-CHIA HSIA, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Ronnie PO-CHIA HSIA, «Disciplina social y catolicismo en la Europa de los siglos XVI y XVII», *Manuscrits*, 25 (2007), pp. 29-43.

quisició en l'espai públic.⁵ No era diferent, en aquests objectius, la Inquisició espanyola de la portuguesa ni de la romana, recreada en part per perseguir els sectors conciliadors de la cúria catòlica partidaris de tercers vies de diàleg amb els protestants.⁶

En la història del tribunal de la Inquisició moderna a Catalunya ha predominat l'anàlisi política, que ha desgranat obsessivament els conflictes que la presència del tribunal va suscitar al llarg de la seva existència a Catalunya, des de l'entrada a Barcelona el 1487 fins a la seva desaparició total el 1833.⁷ S'ha subratllat que el tribunal no va ser mai estimat pels catalans, que la seva inserció en l'estructura jurídicopolítica de Catalunya sempre va ser problemàtica i no hi va encaixar mai, que era un tribunal innecessari perquè Catalunya no era terra d'heretges... Només Blázquez Miguel va fer una aproximació global a l'activitat del tribunal a Catalunya a partir de les relacions de causes⁸ i Joan Bada va fer-ne una síntesi molt breu, encara molt pendent dels

5. Bartolomé BENNASSAR, «Modelos de la mentalidad inquisitorial: métodos de su pedagogía del miedo», a Á. Alcalá, ed., *Inquisición española y mentalidad inquisitorial*, Ariel, Barcelona, 1984, pp. 174-182.

6. Massimo FIRPO, *La presa di potere dell'Inquisizione romana, 1550-1553*, Laterza, Roma / Bari, 2014.

7. Eufemià FORT I COGULL, *Catalunya i la Inquisició*, Aedos, Barcelona, 1973; Jaime CONTRERAS, «El Santo Oficio en el Principado, 1568-1640. Papel político y análisis social», a *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, 2 vols., Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, II, pp. III-124; José MARTÍNEZ MILLÁN, «La Inquisición en Cataluña durante el siglo XVIII. ¿Una institución en crisis?», *Pedralbes*, 4 (1984), pp. 63-92; Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Historia de Cataluña*, Ariel, Barcelona, 1985, I, pp. 371-387; Roberto LÓPEZ VELA, «Inquisición y guerra en Cataluña. La actuación del tribunal de Barcelona», *Pedralbes*, 8-II (1988), pp. 539-548; Pilar SÁNCHEZ, «L'oposició al Sant Ofici a la Corona d'Aragó», *L'Avenç*, 47 (1982), pp. 32-35; Pilar SÁNCHEZ, «La resolució de conflictes jurisdiccionals entre la Inquisició i la Reial Audiència de Catalunya, 1568-1696», *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 41 (2015), pp. 113-130.

8. Juan BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña. EL Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Arcano, Toledo, 1990. El catàleg de relacions de causes de fe, publicat i analitzat sumàriament per Blázquez Miguel, conté nombrosos errors; vegeu Juan BLÁZQUEZ MIGUEL, «Catálogo de los procesos inquisitoriales en el

conflictes institucionals, tot i que va dedicar espai a una valoració suggestiva de l'activitat inquisitorial i la seva quantificació. Bada va traçar, també, el perfil singular del tribunal de Barcelona respecte a altres tribunals.⁹ William Monter va integrar bona part de l'estudi de la persecució inquisitorial dels tribunals de la Corona d'Aragó en una síntesi explicativa i comparativa que li va permetre parlar del «segle aragonès de la Inquisició espanyola (1530-1630)». ¹⁰ Ha estat Henry Kamen qui, des d'un ampli coneixement de la història de la Inquisició, s'ha interrogat més i millor sobre l'impacte que el tribunal va tenir en el procés de confessionalització a Catalunya; també els importants treballs de Martí Gelabertó han abundat en aquesta qüestió.¹¹ Manca, però, un estudi exhaustiu que, des de la història sociocultural i l'anàlisi densa de la informació proporcionada per les fonts inquisitorials, complementada amb d'altres, aprofundeixi en la vida socioreligiosa dels catalans de l'època moderna, en les formes de dissidència religiosa i de resistència, en la modulació de l'ortodòxia, en els espais i els temps de la sociabilitat religiosa; aspectes que ens proposem abordar en el futur immediat.

En aquest text volem aproximar-nos a la incidència de la Inquisició a la ciutat de Barcelona en el segle XVI des de la perspectiva de la vida quotidiana, de les relacions, espais i temps que podem entreveure a través de les informacions que proporcionen les relacions de causes de fe, els resums dels processos que periòdicament els inquisidors havien d'enviar al Consell de la Suprema Inquisició. L'elecció de l'espai d'estu-

Tribunal del Santo Oficio de Barcelona», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV Historia Moderna*, III (1990), pp. 11-158.

9. Joan BADA ELIAS, *La Inquisició a Catalunya (segles XII-XIX)*, Barcanova, Barcelona, 1992; Joan BADA ELIAS, «El Tribunal de la Inquisición en Barcelona, ¿un Tribunal peculiar?», *Revista de la Inquisición*, 2 (1992), pp. 109-120.

10. William MONTER, *La otra Inquisición*, Crítica, Barcelona, 1992.

11. Henry KAMEN, *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglos XVI-XVII*, Siglo XXI, Madrid, 1998, esp. cap. 5, «La Inquisición», pp. 198-258, i les conclusions, pp. 402-413; Martí GELABERTÓ, *La palabra del predicador. Contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*, Milenio, Lleida, 2005; Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Eumo, Vic, 2001.

di no és casual: la Inquisició espanyola es va desenvolupar vinculada a l'espai urbà, on va establir de manera permanent relacions socials i de poder.¹² Les ciutats preindustrials eren un conglomerat de comunitats, corporacions, grups socials i individus que convivia conformant la *civitas*.¹³ La ciutat de Barcelona, centre econòmic, administratiu i polític de la Catalunya moderna, ciutat de cort virregnal i ruta important per a les relacions de la Monarquia amb Itàlia i amb la resta d'Europa, tenia una importància singular en el Principat. Les seves classes mitjanes van veure reconeguda la seva representació en el govern de la ciutat i dinàmics sectors comercials i mercantils es projectaven cap a Nàpols o Gènova i actuaven com a financers de la Monarquia. La seva àrea d'influència conformava una extensa «corona territorial» que passava per Sant Feliu de Guíxols, la Plana de Vic, Igualada, Cardona i Vilanova i la Geltrú. La ciutat era, a més, un mercat de possibilitats en l'àmbit religiós: advocacions, sermons, confessors i vies de participació dels laics en les activitats de pietat col·lectiva mitjançant una potent xarxa associativa en la qual destacaven les confraries.¹⁴ En síntesi, era un espai

12. Roberto LÓPEZ VELA, «La Inquisición de la época confesional en el mundo urbano (1550-1740)», a J. I. Fortea Pérez, ed., *Imágenes de la diversidad. El mundo urbano en la Corona de Castilla* (s. XVI-XVIII), Universidad de Cantabria, Cantàbria, 1997, pp. 363-390; James AMELANG, «Algunas tareas y temas en la historia de la cultura urbana moderna», a L. A. Ribot i L. Rosa, dirs., *Ciudad y mundo urbano en la Época Moderna*, Actas, Madrid, 1997, pp. 213-227.

13. Tomás Antonio MANTECÓN MOVELLÁN i Marina TORRES ARCE, «Presentación del dossier «Fraguar policía: gobernanza y culturas urbanas en los imperios ibéricos», *Investigaciones Históricas. Época Moderna y Contemporánea*, 38 (2018), pp. 1-10; S. Truchuelo *et al.*, coords., *Civitas: expresiones de la ciudad en la Edad Moderna*, Universidad de Cantabria, Santander, 2015.

14. Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza, Madrid, 1998; James AMELANG, «Institucions no-institucionals? Els fonaments de la identitat social a la Barcelona moderna», a *Les institucions catalanes, segles XV-XVII. Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, 2 vols., vol. II, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994, pp. 305-311; James AMELANG, «Peculiaritats barcelonines», a J. M. Fradera i E. Ucelay-Da Cal, eds., *Notícia nova de Catalunya. Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens Vives*, CCCB, Barcelona, 2005,

urbà en efervescència, també religiosa, com ha posat en evidència l'excel·lent tesi doctoral de M. Àngels Sáez.¹⁵ El tribunal de la Inquisició a Barcelona s'arrela socialment en aquest espai dinàmic i cal estudiar en profunditat les formes d'integració, les estratègies de convivència i vigilància, els fronts de ruptura, l'impacte real de la Inquisició en els ciutadans com a individus i com a membres d'innombrables cercles d'adhesió i adscripció, en la dinàmica de la vida quotidiana. Cal afegir que del total de processos oberts pel tribunal de Barcelona, més d'un 30% corresponien a persones que vivien a la ciutat, dada que, òbviament, es relaciona amb el pes demogràfic de Barcelona al Principat, però també ens parla del pes social i simbòlic de la presència del tribunal a l'entorn urbà.¹⁶

Per analitzar aquesta temàtica ens interessa en especial l'enfocament metodològic de la història de la vida quotidiana tal com autors recents l'han abordat: subratllant que el temps i l'espai de la vida quotidiana és el nucli essencial en el qual les societats reiteren tradicions i inèrcies, però també on es trenquen aquestes tendències i se'n construeixen de noves. És en la vida quotidiana on podem detectar formes de resistència, negociació i acomodació singular al sistema imposat que modulen microtradicions susceptibles d'una llarga durada, niades en entorns reduïts de difícil detecció. Mitjançant l'estudi de la vida quotidiana podem apreciar millor que els subjectes no són consumidors passius, manipulats com marionetes pels discursos que guien l'existència individual

pp. 39-60. I del mateix autor vegeu el suggestiu «Comparing cities: a Barcelona Model?», *Urban History*, 34/2 (2007), pp. 173-189. Important és l'article de Xavier TORRES SANS, «La durabilitat d'una capital política: Barcelona, 1479-1714», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 18 (2012), pp. 165-182.

15. Maria Àngels SÁEZ GARCIA, «Creure, somiar, lluitar: Barcelona en femení i l'aventura espiritual d'Isabel de Josa (1490-1564)», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2018.

16. Seguint les xifres aportades per Blázquez, del total de 5.425 processos que es van executar, 1.638 estaven relacionats amb individus que vivien a Barcelona, proporcionalment molts més que a les ciutats que seguien la capital en aquest rànquing inquisitorial: Perpinyà (107 casos) i Girona (104). BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña*, pp. 356-361.

i col·lectiva. Ans al contrari, editen, corregeixen i subverteixen les pràctiques quotidianes.¹⁷

Pretenem traçar un quadre impressionista, no exhaustiu, per òbvies raons d'espai, que es pugui contraposar a la imatge de la «ciutat dels sants», de la «nova Roma» que les corografies de l'època van voler dibuixar de la Ciutat Comtal.¹⁸ En obres com les de Jeroni Pau, Dionís Jeroni Jorba o Baltezar Calderón es buscava la reconstrucció del passat gloriós de Barcelona i Catalunya al voltant dels sants i les seves relíquies, i es potenciava una pietat cívica i territorial, en consonància amb les noves formes de l'espiritualitat contrareformista, que actués com a factor cohesionador de la comunitat política.¹⁹ En aquest marc, Catalunya apareixia com un escenari lliure d'heretgies, sempre en perfecta obe-

17. Michel DE CERTEAU, *La invención de lo cotidiano*, Universidad Iberoamericana, Mèxic, 2007. Vegeu un estat de la qüestió a Manuel PEÑA DÍAZ, «Conceptos y relecturas de lo cotidiano en la Época Moderna», a M. Peña, ed., *La vida cotidiana en el Mundo Hispánico (siglos XVI-XVIII)*, Abada, Madrid, 2012, pp. 5-18; Manuel PEÑA DÍAZ, «Días de vino y risas. Arte, literatura y transgresiones cotidianas (siglos XVI-XVII)», *Studia Historica. Historia Moderna*, 40-I (2018), pp. 233-259.

18. Xavier TORRES SANS, «La ciutat dels sants: Barcelona i la historiografia de la Contrareforma», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 20 (2014), pp. 77-104; Xavier TORRES SANS, «La nació i el temple: patriotisme i Contrareforma a la Catalunya moderna», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 28-I (2008), pp. 31-84; Pep VALSALOBRE, «Elements per a una Catalunya sacra: sobre alguns aspectes de l'hagiografia de l'edat moderna catalana», a A.M. García Sempere i M.À. Llorca Tonda, eds., *Vides medievales de sants: difusió, tradició i llegenda*, Universitat d'Alacant i Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Alacant, 2012, pp. 99-122.

19. Respecte a l'aplicació del Concili de Trento, vegeu Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2000, i el balanç del mateix autor, «Llums i ombres de la Reforma catòlica a la Catalunya del segle XVI», *Afers*, 60 (2008), pp. 431-452. Vegeu també KAMEN, *Cambio cultural en la Sociedad del Siglo de Oro*, *passim*; GELABERTÓ, *La palabra del predicador*; Xavier SOLÀ, *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines: Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona, Girona, 2008. I en referència a la ciutat de Barcelona, vegeu Joan BADA ELIAS, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Editorial Balmes, Barcelona, 1970 i Joan

diència a Roma, fins al punt d'enorgullir-se d'ésser el bressol del cristianisme hispànic, de la Inquisició medieval i del primer inquisidor, sant Ramon de Penyaafort.²⁰ Ja ho va escriure Gaspar Sala a la *Proclamación católica*. L'ortodòxia catalana i la seva obediència a Déu i al papa van ser arguments addicionals en la confrontació amb la monarquia, tant el 1640 com en el decurs de la Guerra de Successió, i alimentaren els conflictes com a guerres de religió.²¹

El tema és molt ampli, certament, i ací només en tractarem alguns aspectes. El primer té a veure amb el poder de la Inquisició projectat sobre l'espai urbà de Barcelona. El segon, amb la presència de l'heterodòxia en aquest espai, per la qual cosa traçarem un quadre impressionista a l'espera de noves recerques.

BADA ELIAS, «Poder eclesiàstic: Església i espiritualitat», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 9 (2003), pp. 51-67.

20. Gaspar SALA, *Proclamación católica a la Magestad piadosa de Felipe el Grande*, Barcelona, 1640: «El primer Concilio de España se celebró en Cataluña, que fue en Colibre. [...] Por los Catalanes goza España el Santo Tribunal de la Inquisición y fue su primer Inquisidor el santo Catalán Raymundo de Peñafort a cuya instancia se erigió en la ciudad de Lérida, antes que en otra ciudad de España».

21. SALA, *Proclamación católica*, p. 19, va afirmar que «assí como hay Islas, que ni cria sabandijas ponçoñosas, ni en elles viven las advenedizas, assí Cataluña, ni produce sectarios, no los sufre mucho tiempo» i per aquesta raó «no se conoce ningún Catalan heresiarca». Sobre el 1640 i el seu transfons religiós, vegeu l'important treball de TORRES, «La nació i el temple»; Antoni SIMON TARRÉS, «Un alboroto católico: el factor religiós en la revolució catalana de 1640», *Pedralbes*, 23-II (2003), pp. 123-146; Manuel PEÑA DÍAZ, «La Inquisición y la memoria histórica de la revuelta catalana de 1640», *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Research on Spain, Portugal and Latin America*, XCII, 5 (2015), pp. 747-769. Sobre la Guerra de Successió, vegeu Joaquim ALBAREDA, «Dinasticismo, política y religión en la Guerra de Sucesión de España», a X. Torres, ed., *Les altres guerres de religió. Catalunya, Espanya i Europa (segles XVI-XIX)*, Documenta Universitaria, Girona, 2012, pp. 285-314.

1. *La política de la presència: Inquisició difusa i Inquisició a escena*

La política de la presència del tribunal va passar pel seu assentament ja des de l'entrada de l'inquisidor Alfonso de Espina a la ciutat el 1487.²² A partir d'aquesta data, els inquisidors es van envoltar de tot un rusc d'oficials, assessors jurídics de la Reial Audiència i qualificadors teològics nomenats entre els convents més prestigiosos o la mateixa Universitat. En un nivell inferior es trobaven els comissaris i familiars del Sant Ofici, col·laboradors no remunerats econòmicament però amb privilegis importants.²³

L'anàlisi d'aquest personal és imprescindible per comprendre en profunditat l'arrelament del tribunal al territori català i, sobretot, els mecanismes de funcionament de les complexes xarxes d'estatus, de família, de riquesa i corporatives que incidien en l'actuació del tribunal, tant en la persecució dels presumptes heretges com en la transmissió dels valors inquisitorials de maneres informals a través d'aquestes xarxes. Es tracta de la «Inquisició difusa» de la qual va parlar l'historiador Juan Ignacio Pulido, o també d'una Inquisició informal, discreta, tramada en el teixit social de la ciutat, en els interessos diversos dels subjectes que operen en ella.²⁴ En el cas del personal no remunerat, es

22. La bibliografia sobre l'establiment del tribunal a Barcelona és abundant. Vegeu el treball clàssic de Francesc CARRERAS CANDI, «La inquisició barcelonina substituïda per la castellana (1446-1487)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, (1909-1910), pp. 130-177, i la suggestiva síntesi de Rubén MAYORAL, «Los orígenes del tribunal de Barcelona. Los inquisidores del Santo Oficio catalán en el siglo XVI», a *Actas del Congreso Internacional «Espacios de poder: cortes, ciudades y villas (s. XVI-XVIII)»*, Universidad Autónoma, Madrid, 2002, II, pp. 385-421.

23. M'he ocupat d'aquest aspecte a Doris MORENO, «Unitat i pluralitat de la Inquisició. Un testimoni: els familiars», *L'Avenç*, 210 (1997), pp. 32-35.

24. Juan Ignacio PULIDO SERRANO, *Injurias a Cristo. Religión, política y antijudaísmo en el siglo XVII*, Universidad de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares, 2002, pp. 265-267. Les visites d'inspecció del tribunal són una font privilegiada per abordar aquest tema. Vegeu, sobre la importància d'aquest tipus de documentació, en general,

tracta d'individus involucrats en les multifacètiques relacions que mantien unida la societat de l'edat moderna, mediadors entre el tribunal i la societat del seu entorn. Només en plantejarem alguns exemples.

Les nissagues al servei del Sant Ofici establert a Barcelona són destacades. Agustí Monferrer va exercir com a nunci entre els anys 1526 i 1570; el va succeir el seu fill Miquel (1570-1592), i a aquest, el seu gendre, Joan Elies (1594-1602). La família Pastor va estar durant més de quatre generacions al servei del tribunal com a carcellers i alcaids. Montserrat Pastor va ocupar l'ofici del 1501 al 1541. El va succeir el seu fill Galcerà Lope Pastor (1542-1552), el seu net Bartomeu Pastor (1554-1595) i el seu besnet Lope Galcerà Pastor (1595-?). Va ser un ofici ben estimat per aquesta família, si hem de jutjar pels enfrontaments que es van produir entre aquest últim, que exercia de notari a València i es va traslladar a Barcelona per servir l'ofici, i els seus germans.²⁵ Els cerverins Antoni Salitèda i el seu fill anomenat igual, van ser notaris del secret durant els dos primers terços del segle XVI. Com que va morir sense fills, a Salitèda fill el va succeir un parent, Joan Gibert, amb el compromís de consolidar l'ofici després de casar-se amb la filla paralítica del secretari del tribunal, Antoni Joan Ferran, cavaller, notari públic i correu major del Principat, càrrec que va restar a les mans de la família fins ben entrat el segle XVI.²⁶ La família Ferran era originària de Torroella de Montgrí. Gibert va servir l'ofici fins que va morir al 1588. Deu anys després, el seu fill Francesc Joan Gibert va prendre el testimoni del pare com a notari del secret del tribunal. Els Gibert Ferran estaven emparentats amb els Ro-

Josep CAPDEFERRO i Adrià SAN MIGUEL, «'Los hòmens no són perfects': revelacions dels processos de fiscalització institucional», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 13 (2019), pp. 194-211; i específicament sobre les visites dels tribunals del Sant Ofici, Doris MORENO, «La Inquisición vista desde dentro: La visita del licenciado Cervantes al Tribunal del Santo Oficio en Barcelona», *Historia Social*, 32 (1998), pp. 75-95.

25. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Inquisición*, llibre 740, f. 7, 8, 10, 42-44.

26. AHN, *Inquisición*, llibre 737, f. 105; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), notari Gabriel Muntaner, *Primum Testamentorum librum*, 1560-1574; María MONTÁÑEZ MANTILLA, *El Correo en la España de los Austrias*, CSIC, Madrid, 1953, pp. 37 i 86; Pere MOLAS RIBALTA, *Catalunya i la casa d'Àustria*, Curial, Barcelona, 1996, p. 192.

vira, Seldoni i Gaspar, pare i fill, advocats de la Reial Audiència i també consultors del Sant Ofici i advocats dels presos i del fisc. Francesc Joan Gibert es va casar amb Isabel Cellers, també filla d'un notari. I del matrimoni va néixer Mariana, casada amb Pere Joan Rossell. La família Ferran, amb una estratègia cuidada, havia emparentat amb els *gaudints* metges i juristes amb un destacat pes polític a la ciutat i, amb Rossell, un personatge no precisament afecte a la monarquia. Gibert va ocupar el càrrec de notari al tribunal fins als anys trenta del segle XVII. Els Ferran també estaven emparentats amb els juristes Pons Sescases.²⁷ Joan Antoni de Ferran i Sescases va obtenir el títol de noble el 1599. Les connexions entre personal clau del Sant Ofici, com ho eren els secretaris i els notaris, i les elits de la ciutat en aquestes dècades crítiques de les relacions polítiques entre Catalunya i el govern del comte duc d'Olivares, ofereixen una perspectiva sensiblement diferent de l'arrelament del tribunal que mereix més atenció que la que ha rebut fins ara per ponderar millor expectatives socials, prestacions de serveis, successions gremials i adhesions polítiques.

Els censors o *calificadores* van ser diversos fins a la regulació imposada per Felip III el 1606, que establí un màxim de vuit. Els inquisidors destacaven a Barcelona, el 1571, el dominic sevillà doctor Ramírez, prior de Sant Pau, el prior del Carme, portuguès, i el jesuïta Josep Ayala. No tenim cap estudi sistemàtic sobre aquesta figura a Barcelona.²⁸ I què podem dir dels consultors jurídics? La majoria eren juristes de la Reial Audiència que servien en el tribunal del Sant Ofici com a advocats i consultors, tan en els processos de fe com en els civils i criminals, subjectes al dret inquisitorial. La determinació dels delictes de jurisdicció mixta, l'aplicació del fur privilegiat a oficials i altre personal auxiliar del tribunal, i en general el desenvolupament positiu del dret inquisitorial a la llum de l'entramat

27 AHPB, notari Gabriel Muntaner, *Primum Testamentorum librum*, 1560-1574, testament, 27/6/1569; AHN, *Inquisició*, llibre 738, f. 226v, 11/5/1576, on s'afirma que el secretari Ferran era nebot del doctor de la Reial Audiència Pons Sescases, també consultor del Sant Ofici que el 1576 demanava un ajut d'estudis per al seu fill. AHN, *Inquisició*, llibre 738, f. 235r, abril de 1576.

28. AHN, *Inquisició*, llibre 737, f. 261.

jurídic del Principat, podien donar lloc a diversitat de parers i conflictes. En el context de 1571, després d'un greu conflicte polític amb la Inquisició en el que s'havien vist involucrats els més alts poders del Principat i la Monarquia (Generalitat, Reial Audiència, bisbe, Rei, Consell d'Aragó, etc.) i amb les alarmants notícies de l'entrada de luterans per la frontera nord, els inquisidors es queixaven de la manca de contundència d'aquests juristes: «[...] y la blandura de los consultores deste Sancto Officio es tanta que todos los negocios querrían tratar como negocios que no fuesen de fe así tenemos trabajo con ellos en los más processos que se votan».²⁹ No tot eren crítiques, però. Damià Osset va ser advocat fiscal i de presos. Descendia d'una prestigiosa família professional notada pels seus serveis a la Inquisició: el seu avi va ser un dels primers assessors que va tenir el tribunal de Barcelona, el seu oncle Francesc havia estat advocat fiscal i el seu pare, Jeroni, famós metge i professor universitari, va ser el metge del tribunal durant més de vint anys. El 1570 Osset es queixava als inquisidors que des de feia alguns anys els virreis l'incloïen en les ternes per cobrir els llocs de la Reial Audiència sense resultat positiu; demanava, evidentment, el seu suport.³⁰ Sembla que les gestions van ser efectives perquè a principis del 1571 era nomenat membre del Consell Criminal.³¹ Els inquisidors van justificar el suport a la candidatura d'Osset com a part d'una possible estratègia:

[...] la puerta por donde avían de entrar en este Consejo los letrados provehidos avía de ser este Sancto Officio y que primero fuesen pretendientes a este Santo Officio y mostrasen afición y aun fuesen aprovados en su limpieza y por ventura no estuvieran ahora tantos provehidos sin estas calidades.³²

29. *Ibidem*, f. 300, 14/4/1571. Sobre els juristes catalans i la Monarquia vegeu l'última síntesis de Josep CAPDEFERRO, «Los juristas catalanes durante la Monarquía Hispánica», a J. M. Pérez Collados i T. de Montagut, dirs., *Los juristas catalanes y el Estado español*, Marcial Pons, Madrid, 2017, pp. 79-101.

30. *Ibidem*, f. 254, 25/1/1570, i 172 i seg., 15/9/1570.

31. *Ibidem*, f. 309, 25/1/1571; el jurament del càrrec es va fer al novembre: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994, II, p. 369.

32. AHN, *Inquisició*, llibre 737, f. 254, 25/1/1570.

La proposta dels inquisidors era fer del Sant Ofici la via principal d'accés als anhelats llocs de l'Audiència Reial i, de retruc, fer la convenient «neteja» de magistrats presumiblement d'origen jueu. Això podia elevar extraordinàriament el prestigi del tribunal i ser al mateix temps una forma més, per part d'aquest, de posar el boç als indòmits catalans. Una estratègia política de gran abast.

Un altre exemple de serveis continuats en el Sant Ofici és el de Francesc Muntaner. Consultor des del 1523, aquest jurista va iniciar la seva carrera a la Reial Audiència el 1528, el 1548 obtenia la plaça de regent de la Cancelleria i el 1573, després d'entrar en religió, era nomenat canceller. Gairebé cinquanta anys de serveis paral·lels a la Reial Audiència i la Inquisició. Durant aquest temps havia entrat en relació, a través d'enllaços matrimonials, amb els Gort, Tries, Boixadors i Gispert de Pons, senyors d'Altet.³³

També Pere Camps fou consultor del Sant Ofici i va tenir un paper actiu en favor del tribunal en el conflicte del 1568. Un cop nomenat regent de la Reial Audiència, es va desvincular del Sant Ofici. Per cert, Camps, juntament amb Valencas, Rafel Alzina, Pere Plana, Francesc Botella, Pere Bordalva i Pere Stephano, figura en la relació que el tribunal de Barcelona va enviar a petició del Consell de la Suprema Inquisició (1585) sobre els lletrats seglars que semblaven més convenients per al servei del rei en oficis de justícia. Camps (o Descamps) va ser nomenat regent de la Cancelleria i Valencas va entrar a la Reial Audiència el 1594. El 1597 Salvador Fontanet sol·licitava ser consultor,³⁴ el 1605 passava al Consell d'Aragó i el 1611 era nomenat regent. El 1608 Joan Magarola era consultor i els inquisidors expressaven el seu suport a la candidatura de Magarola per a l'ofici de regent.³⁵ El 1628 ja era regent del Consell d'Aragó. Veiem, doncs, *cursos honorum* de primer nivell per a unes elits professionals, civils i religioses, essencials en el teixit social

33. M. Adela FARGAS PEÑARROYA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Pagès, Barcelona, 1997, pp. 175, 334 i 360-389.

34. AHN, *Inquisició*, llibre 740, f. 184, 31/7/1597.

35. *Ibidem*, llibre 741, f. 278, 18/11/1608.

i polític de la ciutat i de Catalunya, catapultades des dels seus serveis al Sant Ofici. Es tractava d'individus que actuaven com a frontisses ben greixades de la societat barcelonina, com a fluids circulants capaços d'absorbir els impactes de les lluites de poder, de negociar i pactar en el dia a dia influint poderosament en la pròpia activitat del tribunal.³⁶

Aquesta presència quotidiana de la Inquisició, encarnada en tots els habitants de la ciutat que col·laboraven d'una manera o altra amb el tribunal, tenia una altra cara en l'exposició pública del poder inquisitorial, de manera especial en la lectura dels edictes de fe i la celebració dels actes de fe, però també en la participació de festivitats cíviques i celebracions oficials com ara exèquies i naixements, o entrades reials. Ací només tractarem el cas dels actes de fe.³⁷

L'acte de fe era en essència l'estadi final, i públic, d'un procediment jurídic que s'assentava sobre bases teològicodogmàtiques. Però també fou un formidable instrument mediàtic amb missatges múltiples i unívocs al mateix temps: la generació d'un espai i un temps sa-

36. Sobre el món dels juristes i el paper de la Reial Audiència en el govern de Catalunya, vegeu Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'Imperi dels Àustria: la pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Pagès, Lleida, 1994; Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les Constitucions: Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Eumo, Vic, 1997.

37. Sobre la participació del tribunal inquisitorial en les celebracions cíviques, vegeu Alfredo CHAMORRO, «La repercusión del poder en la Corona de Aragón: el encaje de la Inquisición en los ceremoniales cívicos (siglos XVI-XVII)» a E. Serrano Martín i J. Gascón Pérez, eds., *Poder, sociedad, religión y tolerancia en el mundo hispánico. De Fernando el Católico al s. XVIII*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2018, pp. 441-456. Entre la nombrosa bibliografia sobre els actes de fe, vegeu Consuelo MAQUEDA, *El auto de fe*, Akal, Madrid, 1992; Jaime CONTRERAS, «Fiesta y auto de fe: Un espacio sagrado y profano», a Mª C. García de Enterría, H. Ettinghausen i A. Redondo, eds., *Las relaciones de sucesos en España (1500-1700)*, Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares, 1996, pp. 79-90; Manuel PEÑA, «El auto de fe y las ceremonias inquisitoriales», a D. González Cruz, ed., *Ritos y ceremonias en el mundo hispano durante la edad moderna*, Universidad de Huelva, Huelva, 2002, pp. 245-259; Manuel JIMÉNEZ MONTESERÍN, *Triunfo de la Católica Religión. El auto de Fe de Cuenca de 1654*, Diputación Provincial de Cuenca, Cuenca, 2010; Doris MORENO i Manuel PEÑA, «Cadalsos y pelícanos. El poder de la imagen inquisitorial», *Historia Social*, 74 (2012), pp. 107-124.

grat a l'àgora cívica que tenia, entre altres finalitats, una funció social pedagògica, i l'exposició i confluència pública dels poders establerts en la lluita contra l'heretgia. Els actes de fe generaven i reforçaven una identitat religiosa comunitària perquè facilitaven la participació dels creients en un acte de pietat cívica. Els conflictes jurisdiccionals i de competències, que van sovintejar a tots els tribunals i van provocar de vegades l'absència d'algunes autoritats en els actes de fe, no devaluaven els missatges simbòlics inherents al que podríem considerar la festa gran del Sant Ofici.³⁸

La publicació de l'acte era el tret de sortida d'una sèrie de preparatius que implicaven la ciutat i els territoris circumdants. Els actes de fe podien celebrar-se a les places públiques o a les esglésies. Segons el nombre de condemnats, podien ser actes generals de la fe, actes de fe o *autillos*, en aquest últim cas quan se celebraven a la sala del tribunal. Les inquisicions ibèriques van tenir una tendència creixent a les grans cerimònies, que eren sobretot afirmacions de poder, de control i de pedagogia social. Traçaven a grans trets el perfil de l'heretgia, però no facilitaven una reflexió sobre els delictes específics o el desviament de la creença. La Inquisició romana, en canvi, fragmentada en tribunals amb matisos específics en funció del territori, generava un plugim de representacions menors, però amb més marge per a una pedagogia més densa, ja que amb freqüència els actes de fe «s'especialitzaven» en un delicte. L'aparell cerimonial era molt menys efectista i seguia un ritual molt marcat per la tradició penitencial medieval, de manera que la celebració quedava circumscrita a les esglésies o seus dels tribunals. En les inquisicions ibèriques es posa de manifest la necessitat de sobrerrepresentació per afirmar el poder de la Inquisició, que és el poder de la monarquia, en detriment d'un model medievalitzant que privilegia la penitència i la reflexió sobre el delicte comès.³⁹ A Barcelona, la manca de recursos

38. S'exposa a continuació una síntesi de Doris MORENO, «Una apacible idea de la gloria. El auto de fe barroco y sus escenarios simbólicos», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 159-178.

39. FRANCISCO BETHENCOURT, *La Inquisición en la época moderna. España, Portugal e Italia, siglos XV-XIX*, Akal, Madrid, 1997, pp. 360-366.

econòmics i l'erosió constant que representava la negociació de prece-dències i protocols amb les altres autoritats del Principat, van determi-nar, en gran manera, una exposició més discreta. Entre el 1487 i el 1647 tenim constància de setanta-set actes de fe a Barcelona, celebrats a la plaça del Rei, al Born, la pla de la Seu, a la pròpia catedral i a la sala del tribunal.⁴⁰ Foren especialment terribles els dels primers temps: el primer acte de fe de la Inquisició moderna a la ciutat es va celebrar el 25 de gener de 1488, amb setze condemnats a mort (*relaxats*), dels quals quatre eren presents i dotze fugits: en aquest cas, 12 estàtues van ser cremades a la foguera (*relaxacions en estàtua o efígie*). A l'acte de fe del 24 març del 1490 va haver-hi dues víctimes vives i 159 estàtues; en el del 10 de juny del 1491, tres víctimes vives i 139 efígies de fugits.⁴¹ El nombre d'efígies cremades en aquells actes de fe parla per si sol del pànic entre la comunitat conversa i de l'impacte popular d'uns actes de fe que van encendre l'horitzó de la ciutat amb més de cent fogueres simultànies en pocs anys.

Ja en la segona meitat del segle XVI, els actes de fe van ser especialment freqüents entre el 1561 i el 1566, període en què el tribunal de Barcelona va processar més de dues-centes persones. L'obsessió dels inquisidors pel protestantisme en aquests anys va ser estimulada per l'arribada d'immigrants francesos, sospitosos d'heretgia, que fugien de les guerres civils franceses. William Monter va parlar del «segle aragonès» (1530-1630) de la Inquisició espanyola i subratllava la voluntat política de la monarquia d'enfortir el paper de la Inquisició en els regnes de la Corona d'Aragó, posant un èmfasi especial en aspectes com el nombre de condemnats a mort en el període 1570-1625: del total de condemnats per la Inquisició espanyola en aquest període, un 71% corresponien als

40. Ivana ARSIC, «Inquisitorial Bureaucracy by Pere Miguel Carbonell», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017, pp. 179-186. Bernabé PLAZA MORAL, «El auto de fe como fiesta religiosa en la Barcelona Moderna (1487-1650)», treball de fi de grau, Facultat de Lletres, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, curs 2017-2018.

41. Henry Charles LEA, *Historia de la Inquisición Española*, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1983, I, p. 205.

tribunals de la Corona d'Aragó. La dada és interessant, però si la desglossem per tribunals, suscita noves preguntes. Per exemple, del total de condemnats a mort dels tribunals de Saragossa, València i Barcelona en aquest període, 290, 200 ho van ser en el tribunal de Saragossa, 77 en el de València i només 13 en el de Barcelona.⁴² Afegim una altra dada: de tots els processos sentenciats pel tribunal de Barcelona al segle XVII, el 36% van acabar suspesos o amb absolució, xifra molt per sobre de la de la resta de tribunals peninsulars.⁴³ Com és evident, són diferències quantitatives importants que requereixen noves recerques atenent no només la comparativa Corona de Castella / Corona d'Aragó, sinó també la comparació dels tribunals inquisitorials de cada corona.⁴⁴

A partir del segle XVII els grans actes de fe es van fer cada vegada més rars, mentre que augmentaven els actes celebrats a l'església dels dominics de Santa Caterina o a la sala del mateix tribunal, encara que sense l'especialització delictiva de la Inquisició romana. Ho reconeixia Gaspar Sala en la seva *Proclamación católica*:

Testigo es este Tribunal de la integridad de su fe [de Catalunya], pues por no hallar que castigar en esta materia, pasan largos años sin hazer autos.

42. MONTER, *La otra Inquisición*, pp. 64-73.

43. Andrea SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, «Absolución y suspensión en el Santo Oficio del tribunal de la Inquisición en Barcelona», treball de fi de grau, Facultat de Lletres, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, curs 2018-2019.

44. Sobre la diferència del tractament jurisdiccional dels familiars del Sant Ofici, vegeu MORENO, «Unitat i pluralitat de la Inquisició», pp. 32-35. Vegeu una valoració recent de l'asimetria amb què la monarquia va desenvolupar la seva política confessional en els territoris peninsulars amb la Inquisició com a eix a Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «De la crisis al viraje. Los inicios de la política confessional de Felipe II», a M. Boeglin, I. Fernández Terricabras i D. Kahn, eds., *Reforma y disidencia religiosa. La recepción de las doctrinas reformadas en la Península ibérica en el siglo XVI*, Casa de Velázquez, Madrid, 2018, pp. 53-73; vegeu també Jaime CONTRERAS, «Los modelos regionales de la Inquisición española: consideraciones metodológicas», a A. Del Col i G. Paolin, eds., *L'Inquisizione romana in Italia nell'età moderna. Archivi, problemi di metodo e nuove ricerche. Atti del seminario internazionale. Trieste, 18-20 maggio 1988*, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Ufficio Centrale per i Beni Archivistici, Roma, 1991, pp. 295-312.

Solo en materias Civiles puede dissentir la Provincia, que en materias de la Religión es este Tribunal en Cataluña más amado que temido: porque el que vive segun la ley, venera la justicia, pero no la teme; como el que la teme, la aborrece.⁴⁵

Els inquisidors preparaven curosament l'escenografia. L'adequació de la plaça implicava els sectors artesanals. A la llista de despeses de l'acte de fe del 1573 al Born es mencionen músics, fusters, personal per portar els reus malalts a la plaça, portadors diversos, el botxí, el pregoner, els encarregats de la neteja, el cerer encarregat de ciris i torxes, els costos del dinar, el fuster que va preparar les mans dels vint-i-quatre *sambenitos* o gramalletes, les màscares de les estàtues, la palla i els bastons per vestir-les, l'autor dels rètols amb els noms i la condemna, el llibreter que va proporcionar el paper per als rètols, etc.⁴⁶

La preparació de l'acte començava entre quinze dies i un mes abans. Podia fer-se un dia no festiu, encara que els inquisidors de Barcelona preferien celebrar l'acte en un dia feriat, com els de Corpus, l'Ascensió o l'exaltació de la Creu, que presumiblement garantien un major públic desplaçat des dels territoris propers a Barcelona per assistir-hi. S'atorgaven indulgències especials als assistents i es prohibia portar armes o anar a cavall a prop del lloc de celebració, cosa que subratllava l'excepcionalitat de l'acte. El 1570 els inquisidors justificaven una publicació molt anticipada de l'acte que s'havia de celebrar perquè «algunos lugares se quejan diciendo que quando lo saben ya es hecho; como sea de tanto ejemplo y necesario que se halle mucha gente, se publicó ayer».⁴⁷

La publicació de l'acte es feia a dos nivells: s'informava i es convidava a assistir a les autoritats i es llegia un pregó públic pels carrers de la ciutat. Quant als convidats, la presència més desitjada era la del rei, però no era freqüent. Els monarques només van assistir en deu ocasions als actes de fe de la Inquisició espanyola. Els catalans van poder veure Felip II en l'acte del 1564, que culminava una visita que s'havia iniciat

45. SALA, *Proclamación católica*, p. 18.

46. AHN, *Inquisición*, llibre 738, f. 53.

47. AHN, *Inquisición*, llibre 737, f. 249v.

amb tot un programa cerimonial i allegòric organitzat per la ciutat i la Generalitat al voltant de Barcelona com a bastió del catolicisme enfront de l'amenaça hugonota.⁴⁸ D'altra banda, el pregó públic també obeïa a cert ritual que es va anar fent més complex. A Barcelona el pregoner anava recorrent els principals carrers de la ciutat acompanyat de trompetes i timbals.

L'acte de fe es va assimilar als rituals penitencials amb els passos fixats en la litúrgia.⁴⁹ Començava el dia abans amb una processó fins a la plaça, on s'entronitzava i es vetllava la veracreu abillada de negre i es mantenia el cant continu durant tota la nit. L'endemà s'organitzava una processó des de la seu del tribunal: al capdavant hi anaven els condemnats, segons la gravetat dels seus delictes, i els seguien familiars i autoritats en un ordre topològic que tenia com a eix l'estendard del Sant Ofici. En el tribunal de Barcelona, els conflictes jurisdiccionals van donar lloc a una alternativa singular, ja que hi havia quatre comitives simultànies: la del tribunal, en la qual s'integraven els nobles i cavallers, els membres del capítol de la catedral i els ministres del Sant Ofici; la del bisbe de Barcelona, que integrava tots els prelats del Principat; la del virrei, amb els membres de la Reial Audiència; i, finalment, la dels consellers de la ciutat i diputats de la Generalitat. Certament, com va escriure Bethencourt, la configuració normativa de l'acte de fe de les inquisicions catòliques fou, sobretot, un exercici de bricolatge pragmàtic, d'enginyeria simbòlica reflex dels equilibris dels poders en els diferents territoris.⁵⁰

Ja a la plaça, se succeïen sermó, cants antifonals amb la participació del poble, oracions penitencials de tots els fidels agenollats i, finalment, reconciliació comunitària. El jurament públic de les autoritats, pel qual es comprometien a lluitar contra l'heretgia i servir el Sant Ofici en aquest objectiu, es va intentar estendre a tots els tribunals a partir dels

48. Alfredo CHAMORRO, *Barcelona y el Rey. Las visitas reales de Fernando el Católico a Felipe V*, La Tempestad, Barcelona, 2017.

49. Jaime CONTRERAS, «Espacios y escenarios, pecados y delitos», *Torre de los Lujanes*, 32 (1996), pp. 65-76.

50. BETHENCOURT, *La Inquisición en la época moderna*, p. 284.

actes de fe de Valladolid del 1559, però va haver-hi oposició a molts territoris. A Barcelona, els inquisidors no ho van aconseguir. En una consulta del 1573 sobre aquesta qüestió, el Consell de la Suprema responia que «no se pongan en cosa con que no hayan de salir».⁵¹

Al mig de la plaça s'aixecava el cadafal i als costats s'instal·laven uns entarimats de fusta amb grades: en una banda, els reus; a l'altra, els inquisidors. Al mig d'aquests entarimats se situava l'altar, amb la creu envoltada de torxes enceses, un púlpit per predicar i llegir les sentències, un altre altar per celebrar missa. Als voltants, nobles i autoritats eren distribuïts en finestres i balcons segons un rígid ordre de preeminència. Al Born, virrei, bisbe, consellers i diputats veien l'acte des de les finestres dels edificis adjacents; els jutges de la Reial Audiència podien ocupar llocs al costat dels inquisidors. La gent que hi acudia des de les poblacions properes ocupava la plaça i els carrers del voltant. A finals del segle XVI el canonista Francisco Peña parlava de l'acte de fe com a representació del Judici Final. Aquesta metàfora tenia la seva concreció en el protocol que reglava la sortida dels condemnats: mentre que aquests sortien per l'esquerra (com en les representacions del Judici Final, on els condemnats se situen a l'esquerra de Crist), els reconciliats sortien per la dreta, reintegrats a l'Església, a la comunitat dels fidels.⁵²

La finalització de l'acte de fe era seguida pel compliment de les penes, que sovint tenien una significativa projecció social a l'espai urbà. En els dies successius a l'acte de fe es complien les condemnes de fuet pels carrers de la ciutat. Com que el tribunal de Barcelona no tenia presons per al compliment de la presó perpètua (que a la pràctica no superava els deu anys, aproximadament), els condemnats eren reclosos en monestirs, on també eren adoctrinats. Els condemnats a galeres sortien del tribunal en desfilada i es formalitzava l'entrega al port. Els reconciliats havien d'oïr missa tots els diumenges establerts en la seva condemna amb la gramalleta posada, ben a la vista dels assistents. Els condemnats a un temps definit i sense recursos per pagar

51. AHN, *Inquisició*, llibre 737, f. 433v, 7/11/1573.

52. Maureen FLYNN, «Mimesis of the Last Judgement: The Spanish Auto de Fe», *Sixteenth Century Journal*, 22/2 (1992), pp. 281-297.

la presó podien sortir a treballar per cobrir les despeses de la seva manutenció, sempre amb la gramalleta (*sambenito*) posada. A Barcelona es va crear una nova topografia penitencial i punitiva, ben fixada a la memòria dels ciutadans, una geografia de la penitència que articulava la ciutat i que va créixer a mesura que creixien les necessitats inquisitorials.⁵³ Assistim a l'ús infamant de l'espai públic, pedagogia de la por i de la presència alhora.

De la mateixa manera que s'ha parlat de Barcelona com la ciutat dels sants per la proliferació de nous convents i ordes religioses i advocacions i per la cerca de tot un santoral i les seves relíquies per fonamentar la sacralitat de la ciutat de la Contrareforma, podem dir que la Inquisició va contribuir a escenificar l'ortodòxia de la ciutat. I ho va fer per mitjà de l'exposició de tot el seu aparell efectiu i simbòlic i de la presència de persones castigades pel Sant Ofici, que en la seva vida quotidiana posterior a la condemna es van convertir en pregoners de l'acció inquisitorial als carrers i establiments religiosos de la ciutat.

Finalment, quan finalitzaven les condemnes, les gramalletes eren penjades a les esglésies parroquials per recordar la infàmia dels condemnats. Les gramalletes portaven els rètols d'acusació amb la sentència i el nom escrits. Al voltant del 1788, un informe dels inquisidors de Barcelona sobre els *sambenitos* que encara penjaven expressava bé l'objectiu d'aquesta pràctica:

[...] el espíritu del Santo Oficio siempre fue el de intimidar con apariencias de terror y convidar a la enmienda con realidades de misericordia, para que atrajese hijos a la Santa Iglesia, y aquello arrede a los malos y fuese remedio de precaución que evitase imitar a los castigados por sus herejías.⁵⁴

53. Susana Bastos Mateus ha estudiat aquesta topografia de la ciutat de Lisboa a «The Citadel of the Lost Souls: Spaces of Orthodoxy and Penance in Sixteenth-Century Lisbon», a G. Marcocci, W. de Boer, A. Maldavsky i I. Pavan, eds., *Space and Conversion in Global Perspective*, Brill, Leiden / Boston, 2015, pp. 129-153. Els destins més habituals dels penitenciat pel Sant Ofici eren els convents de la ciutat i el monestir de Montserrat.

54. AHN, *Inquisició*, lligall 4475, s.f.

Els inquisidors, quan elaboraven aquest informe, tenien uns vuit-cents *sambenitos* penjats al monestir de Santa Caterina —l'últim, del 1723—, «tan envellits i destrossats que no es veia res». L'informe obeïa a una petició del Consell de la Suprema Inquisició, adreçada a tots els tribunals d'Espanya i la qual demanava quin era l'estat dels *sambenitos* en cada circumscripció inquisitorial i feia suggeriments sobre què calia fer amb ells, si despenjar-los o no. La resposta de l'inquisidor de Barcelona a la petició incloïa unes propostes eliminatòries. A parer seu, s'havien de despenjar de tot Espanya, però reconeixia dos problemes insalvables: per una banda, només es podrien despenjar mitjançant un decret reial, que requeria el suport de les més altes instàncies de la cort, cosa que no veia factible; però, per l'altra, la proposta trobaria la resistència del poble, perquè al carrer encara se'n parlava, de les gramalletes penjades. El pla alternatiu que proposava l'inquisidor era l'emissió d'un edicte general del Consell de la Suprema Inquisició que ordenés despenjar els *sambenitos* antics i deixar només els dels últims quaranta anys: la data no era aleatòria, ja que l'última gramalleta de Santa Caterina era del 1723. Amb aquest criteri, les gramalletes haguessin desaparegut de Barcelona. Però no sembla que cap de les propostes prosperés.

En resum, hi hagué una presència física i simbòlica d'indiscutible força del tribunal i dels condemnats als carrers de la Barcelona del segle XVI i dels segles posteriors, encara que més atenuada des de principis del segle XVII. Era una apel·lació als sentits i a les emocions i a una arrelada tradició als territoris de Catalunya, que havien conegut l'actuació dels inquisidors medievals. La Inquisició es va caracteritzar per una defensa aferissada de la seva imatge, a la cerca d'un prestigi i una autoritat que avalés el seu objectiu, la persecució i extirpació de l'heretgia i l'enquadrament dels fidels en els terrenys segurs de l'ortodòxia. Però també hi havia, vinculada a l'acció inquisitorial, una Barcelona penitent, una geografia urbana de la infàmia i una pietat cívica en la qual la lluita contra la dissidència religiosa era un component imprescindible de l'autoimatge de la ciutat. Les grans manifestacions festives organitzades per tots els cossos polítics i religiosos de la ciutat per celebrar la canonització de Sant Ramon de Penyafort el 1601, exaltat, entre altres

coses, pel seu paper com a primer inquisidor, no semblen un tema intranscendent.⁵⁵

2. *La presència de l'heterodòxia a l'espai urbà: veus i indicis*

Ara bé, davant del desplegament que hem vist fins ara, diverses formes complexes de viure la vida religiosa habitaven la ciutat. A les fonts inquisitorials trobem les veus i els indicis per aproximar-nos a aquesta complexitat. Per raons d'espai, no farem aquí un repàs de tota l'activitat inquisitorial del tribunal de Barcelona, sinó que hem volgut seleccionar alguns casos i episodis atenent el seu impacte social a l'espai urbà.

Des de l'establiment de la Inquisició moderna a Barcelona, el seu primer objectiu, com a la resta dels tribunals, va ser el criptojudaisme. Els inquisidors van projectar la seva sospita sobre el món convers. A Barcelona, però, després dels pogroms del 1391, el call havia desaparegut i els cristians nous s'havien anat mimetitzant amb els cristians vells. Tot i així, el problema del criptojudaisme també existia a Barcelona, però no sembla que amb les mateixes dimensions que a Sevilla: algunes lleis reials estaven dirigides a separar millor la població jueva de la població cristiana per evitar als conversos la temptació de tornar a l'antiga fe. Cal recordar que el 1400 la ciutat de Barcelona va obtenir el privilegi de prohibir l'establiment de jueus en el seu territori i el 1425 Alfons V va confirmar el privilegi i va ordenar l'expulsió dels que hi hagués: aquests edictes barcelonesos d'expulsió es van reiterar el 1479, el 1480 i el 1481.⁵⁶ El 1446 la ciutat va sol·licitar al papa Eugeni IV una Inquisició pròpia per a la

55. El Consell de Cent havia demanat la canonització de sant Ramon de Penyafort dues vegades, la primera ben aviat, al segle XIII, i la segona el 1570, coincidint, curiosament, amb un famós conflicte amb el Sant Ofici en el qual les autoritats del Principat foren acusades d'heretgia pels inquisidors. A finals del segle XVI i sota la batuta del bisbe Dimas Loris es van renovar els esforços per a la canonització. Vegeu José Luis BETRÁN, «Culto y devoción en la Cataluña Barroca», *Revista de Historia Jeronimo Zurita*, 85 (2010), pp. 95-132.

56. LEA, *Historia de la Inquisición Española*, I, p. 204.

ciutat i la seva diòcesi, adduint que l'inquisidor medieval residia a València i era excessivament passiu en l'exercici del seu ofici. La concessió va permetre l'establiment d'un tribunal propi per a la ciutat el 1459 al convent dominicà de Santa Caterina, que va ser substituït pel tribunal de la Inquisició moderna el 1487.⁵⁷

La Inquisició va caure de manera implacable sobre el món jueu convers. La fugida va ser una de les respostes més freqüents per salvar la vida, com demostren les nombroses estàtues dels primers actes de fe. S'ha estimat que el tribunal de Barcelona va processar 1.319 (22,32%) persones acusades de criptojudaisme, la immensa majoria en les primeres dècades d'activitat del tribunal.⁵⁸ En la documentació inquisitorial trobem algunes referències que ens parlen del rastre social que les famílies converses encara deixaven als carrers de Barcelona al segle XVI. Ja hem vist la referència vetllada dels inquisidors a l'ascendència jueva d'alguns juristes de la Reial Audiència. El 1540 el fiscal del tribunal, Domènec Perandreu, abat de Sant Pere de Besalú i sever perseguidor d'heretges, escrivia al Consell de la Suprema i General Inquisició per informar que Baltasar Vidal, convers i mercader de Barcelona, havia anat amb altres mercaders a Bugia i allà s'havien allotjat a casa d'un amic jueu.⁵⁹ Sembla que Vidal va correspondre a l'hospitalitat organitzant un dinar a casa seva en el qual va matar un xai a l'estil jueu. El fiscal va localitzar també un testimoni de la llarga relació dels Vidal amb una altra família barcelonina conversa, els Bonanat, amb els quals es trobaven cada dissabte des de feia al menys deu anys. Tot plegat era molt sospitos

57. BADA ELIAS, *La Inquisició a Catalunya*, p. 47.

58. *Ibidem*, p. 134.

59. D'origen aragonès, Perandreu va ser possiblement la figura d'enllaç entre Juan Páez de Castro a Itàlia i Jerónimo Zurita a partir del 1545. Així ho va suggerir l'humanista Páez de Castro en una carta adreçada a Zurita (28/5/1545) en la qual l'informava que anant cap a Itàlia el fiscal del tribunal del Sant Ofici a Barcelona l'havia rebut i era home de bones qualitats, amb una horta excel·lent i un perfecte nexe de transmissió de llibres i correspondència, aprofitant la xarxa del mateix tribunal. Vegeu la carta a Arantxa DOMINGO MALVADI, *Bibliofilia humanista en tiempos de Felipe II. La biblioteca de Juan Páez de Castro*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2011, p. 312.

per al fiscal, que va demanar l'empresonament de Vidal. L'inquisidor de Barcelona, Ferran de Lloaces, s'hi va negar adduint que no hi havia suficients indicis d'heretgia.⁶⁰ En les mateixes dates el fiscal informava d'un altre cas, el dels Cortey-Trinxer, una família de llibreters:

Asimesmos hay información que dos hermanas que se dicen la una Elionor Cortey y alias Trinxera y la otra Clara Cortey las cuales son acusadas que moriendo el marido de la Elionor que se decía Francisco Trinxer la dicha Elionor sabadeaba como los judíos en los sábados y amortajaron al muerto a la judaica y otro testigo las acusa de ayuno judaico.⁶¹

60. AHN, *Inquisició*, llibre 736, f. 158v. L'oriolà Ferran de Lloaces (Fernando de Loaces) va ser un home de l'inquisidor general Alonso Manrique. Nomenat inquisidor de Barcelona el 1527, va restar com a únic inquisidor durant gairebé quinze anys. Jurista i teòleg educat en prestigioses universitats europees (París, Pavia, Bolonya), va donar suport a Carles I durant la Revolta de les Germanies de València. Poc després va ser nomenat fiscal del tribunal de València. Va ser inquisidor de Barcelona del 1527 al 1543. El 1540 va ser proposat per Carles V com a bisbe d'Elna, càrrec que serví oficiosament fins a la confirmació papal del 1542; va passar a la seu de Lleida un any després i el 1553 a la de Tortosa; va ser arquebisbe de Tarragona el 1560, patriarca d'Antioquia el 1566 i arquebisbe de València el 1567. El 1543 va ser nomenat per Carles V visitador de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, càrrec que va ocupar durant alguns anys i raó per la qual va ser autoritzat per Pius IV a viure a Barcelona i no a les seves diòcesis. El 1559 va ser sortejat com a diputat eclesiàstic de la Generalitat, de manera que va presidir el consistori durant un any. L'inquisidor de Barcelona, doncs, s'havia convertit en la màxima autoritat dins la Generalitat. El 1565 va ser nomenat canceller en substitució del difunt Maties Sorribes, membre d'una família amb importants serveis al tribunal de Barcelona. Lloaces també va participar en la segona etapa del Concili de Trento. Va ser molt amic de Francesc de Borja, marquès de Lombay, durant el seu període com a virrei de Catalunya (1539-43), moment en el qual precisament el fiscal Perandreu es va acarnissar contra l'inquisidor Lloaces en la seva correspondència amb el Consell de la Suprema Inquisició. Vegeu Doris MORENO, «Las señas de identidad de los inquisidores de distrito: el tribunal de Barcelona en el siglo XVI», a C. Martínez Shaw, ed., *Historia moderna. Historia en construcción*, vol. 1, *Economía, mentalidades y cultura*, Milenio, Lleida, pp. 483-484.

61. AHN, *Inquisició*, llibre 736, f. 158v. Sobre la dinastia llibretera dels Cortey, vegeu Manuel PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas*, Milenio, Lleida, 1996, pp. 88-96.

El fiscal havia aconsellat l'empresonament de les germanes Cortey, però de nou l'inquisidor s'hi va negar. En una carta que era una autèntica jeremiada, es planyia de la poca esma de l'inquisidor a l'hora d'investigar aquests casos. L'explicació, al seu parer, era evident: l'inquisidor era amic de conversos amb els quals mantenia relacions amistoses i comercials, fins al punt de fer-los familiars i d'haver criat un nebot seu a casa d'un d'ells. Per al fiscal, l'ambició política de l'inquisidor no tenia límits i per aquesta raó s'havia dedicat més a servir l'inquisidor general, Alonso Manrique, i una de les figures més poderoses de la cort en aquell moment, Francisco de los Cobos, que a fer l'ofici d'inquisidor. Per totes aquestes raons, el fiscal pensava «que si tanto se desvelara en las cosas del Santo Oficio soy cierto que se hallarían más de lo que arriba tengo dicho». ⁶² Aquests enfrontaments entre el fiscal Perandreu i un inquisidor del perfil polític i religiós de Loazes en les dècades crítiques dels trenta i els quaranta del segle XVI, al meu entendre transcendeixen l'enfrontament personal i són un reflex, a escala local, dels debats i les lluites de poder i d'estratègia política que a la cort es desenvolupaven entre faccions dins del Sant Ofici (enfrontament entre l'inquisidor general, Manrique, i els membres del Consell de la Suprema i General Inquisició) i en el marc ampli de la cort. ⁶³

A partir dels anys trenta del segle XVI, el tribunal de Barcelona va projectar-se fonamentalment en la vigilància del protestantisme. Junt amb Calahorra i Saragossa, formava part de tres districtes de frontera especialment problemàtics. En el cas del tribunal de Barcelona, la via interior que baixava per la vall de l'Ebre, la frontera amb França, les fluides relacions amb València, i la costa, amb els intensos contactes amb Itàlia, oferien moltes possibilitats de circulació de llibres i per Ma-

62. AHN, Inq., llib. 736, f. 158v.

63. Miguel AVILÉS FERNÁNDEZ, «El Santo Oficio en la primera etapa carolina», a J. Pérez Villanueva i B. Escandell Bonet, eds., *Historia de la Inquisición en España y América*, Biblioteca de Autores Cristianos / Centro de Estudios Inquisitoriales, Madrid, 1984, I, pp. 443-473. José MARTÍNEZ MILLÁN, «Las elites de poder durante el reinado de Carlos V a través de los miembros del Consejo de Inquisición (1516-1558)», *Hispania*, 168 (1988), pp. 141-150.

drid, sones. El 1535 es va fer una visita a les llibreries de Barcelona i es va descobrir una xarxa que importava llibres luterans des de França i amb ramificacions a Tarragona i cap a Castella. Les notícies sobre l'arribada de llibres i heretges es van fer més intenses a mesura que avançava el segle i les directrius per controlar la frontera eren urgents i freqüents, encara que dubtem de l'eficàcia de les mesures preses.⁶⁴

Els inquisidors estaven ben informats dels elements essencials del protestantisme i possiblement també ho estaven amplis sectors socials de la ciutat, en part gràcies a la mateixa Inquisició. El 1539 el Consell de la Suprema i General Inquisició va enviar a tots els tribunals un edicte de fe específic «para el efecto que se hiciese más especial mencion de los errores de Lutero y de Ynglaterra [...] y convindria [...] que no se ponga debajo de la generalidad de los otros edictos».⁶⁵ Calia fer lectures públiques específiques d'aquest edicte de fe que detallava els errors de Luter. Al segle XVI els edictes, en català, es llegien a les set parròquies de la ciutat almenys una vegada a l'any. Les elits barcelonines estaven deleroses de les notícies que arribaven de França i Alemanya. També Roma era una font d'informació fluïda, almenys des de dos àmbits professionals destacats, el dels mercaders i el dels eclesiàstics, a través de l'Església i Hospital de Nostra Senyora de Montserrat a Roma i dels nombrosos càrrecs de la cúria romana ostentats per súbdits de la Corona d'Aragó.⁶⁶ La important comunitat barcelonina de mercaders i els dinàmics artesans, notaris, advocats, clergues, etc., gaudien de nodrides biblioteques.⁶⁷ La nombrosa presència d'immigrants francesos estimu-

64. PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento*, pp. 179-193.

65. Werner THOMAS, *La represión del protestantismo en España, 1517-1648*, Leuven University Press, Lovaina, 2001, p. 193.

66. Massimo FIRPO, «Reform of the church and heresy in the age of Charles V: reflections of Spain in Italy», a T. J. Dandeleit, J. Marino, eds., *Spain in Italy, Politics, Society, and Religion 1500-1700*, Brill, Londres, 2006, pp. 457-478; Maximiliano BARRIO GOZALO, «La iglesia nacional de la Corona de Aragón en Roma y el poder real en los siglos modernos», *Manuscrits*, 26 (2008), pp. 135-163.

67. PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento*, *passim*.

lava la curiositat.⁶⁸ Així, no és estrany que el fiscal del tribunal informés al febrer del 1542 que després de la Dieta de Ratisbona havien arribat a la ciutat uns memorials en els quals s'informava del nom dels representants catòlics i protestants i dels temes tractats. Naturalment, recomanava recollir-los per evitar estimular els esperits curiosos. Escrits en llatí, estaven a l'abast del públic culte.⁶⁹

Un episodi amb un protestant espanyol devia tenir el seu ressò entre les elits de la ciutat. A la mateixa Ratisbona, durant la celebració del col·loqui del 1541, l'emperador Carles va ordenar la detenció de Francisco de Sanromán, membre d'una família de mercaders de Burgos de renom amb connexions als Països Baixos, acusat de luteranisme.⁷⁰ Enviat a Valladolid per ser jutjat per la Inquisició, va arribar a Barcelona via Gènova a finals del 1541 i va ser tancat a les presons inquisitorials en espera del viatge cap a Castella. En aquell moment actuava com a inquisidor l'abat Cassador, que substituïa l'inquisidor Lloaces. Immediatament es van presentar dos monjos de Montserrat amb una carta del prior: volien veure Sanromán per convèncer-lo dels seus errors.

68. Miquel AMENGUAL BIBILONI, «La immigració francesa a l'Àrea de Barcelona a l'època moderna (segles XV, XVI i XVII)», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2018, pp. 176-178; Jordi NADAL i Emili GIRALT, *Immigració i redreç demogràfic: Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo, Vic, 2000 (1a ed. fr.: 1960); Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, «Los perseguidos por la Inquisición. Los franceses y sus estrategias para afrontar el control del Tribunal del Santo Oficio barcelonès», a *Anais eletrônicos – 2015. III Simpósio Internacional de Estudos Inquisitoriais: novas fronteiras*, UFRB, Cachoeira, 2016, disponible a: www3.ufrb.edu.br/simposioinquisicao/wpcontent/uploads/2016/04/Alexandra_Capdevila_Muntadas.pdf (consulta: 19/9/2019); Elisabeth BALANCY, «Les immigrés français devant le tribunal de la Inquisition de Barcelone», a *Les français en Espagne à l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècles)*, Centre National de la Recherche Scientifique, París, 1990, pp. 39-60; Michel BOEGLIN, «Luteranos franceses en la España de los Austrias. Aspectos culturales de un conflicto religioso», a M. Bruña *et al.*, coords., *La cultura del otro*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2006, pp. 118-132.

69. AHN, *Inquisició*, llibre 736, f. 199r; carta del fiscal al Consell de la Suprema, 14/2/1542.

70. José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, «Francisco de San Román. Un mártir protestante burgalés (1547)», *Cuadernos de Investigación Histórica*, 8 (1984), pp. 223-260.

Cassador, que ja havia parlat diverses vegades amb ell, va acceptar que un dels monjos li parlés, davant, però, del fiscal, del notari i del mateix Cassador. Les entrevistes es van repetir dues vegades. Es donava la circumstància que Sanromán tenia un germà monjo a Montserrat.⁷¹ Van ser trobades inútils:

[...] no han aprofitat cosa alguna ab él, abans sempre ha perseverat en la obstinació y pertinacia lutherana de tal modo que dubte nunca en Hespània sia stat altre home tant luthera [...] en tots los errors de alamanya [...] se dona a entendre que él ha de convertir tots los quí li parlan per a que seguescan los seus errors y pus veig que no aprofita correctio ab él no vul més conversar ny practicar ab el sino que spere ab molt desig quel sen porten ys faça un castig exemplar de aquell per que al mens guarden de caure y mantingue semblants errors.⁷²

El text és una mostra de l'interès i el coneixement que almenys l'elit eclesiàstica podia tenir del protestantisme a Barcelona en aquells moments. Suficient per debatre amb un home que, portat a Valladolid, va morir viu a la foguera l'any següent, acompanyat pel dominic Bartolomé de Carranza, que tampoc no va aconseguir convèncer-lo, com recordava molts anys després.

La curiositat pel protestantisme en altres nivells socials és també evident a través de les fonts inquisitorials. La important presència d'immigrants francesos arreu de Catalunya i a la mateixa ciutat de Barcelona va aixecar sospites sobre la seva ortodòxia, però també una curiositat ben palpable. S'ha estimat que una cinquena part de la població barcelonina era d'origen francès, unes sis mil ànimes. Des de l'òptica inquisitorial, els francesos eren sospitosos d'heretgia. Segons Bada, del total de processats pel tribunal de Barcelona (5.907), un 19,12% (1.130) eren francesos, la majoria acusats de luteranisme (498), però eren bastants

71. Vegeu Bernat HERNÁNDEZ, «La reforma monàstica de Montserrat a finals del segle XVI. Epistolari del monjo i abat fra Andrés de Sanromán», *Studia Monastica*, 40/1 (1998), pp. 23-63.

72. AHN, *Inquisició*, llibre 736, f. 88r, carta de l'abat inquisidor Cassador al Consell de la Suprema, 11/11/1541.

més si hi afegim els cent trenta francesos acusats de proposicions herètiques i delictes de paraules que amb freqüència hi estaven vinculades. Només eren catalans un 2% del total de processats per luteranisme. A Catalunya, segons Bada, en total van ser processades per luteranisme 819 persones (13,86 %).⁷³

L'agressivitat contra els francesos per part de la Inquisició fou enorme al llarg del segle XVI, i això era reflex, també, de les actituds xenòfobes de la mateixa societat catalana. Les causes de fe ofereixen nombrosos exemples de francesos acusats de luteranisme pels seus veïns, els quals eren absolts després perquè no s'havia trobat cap fonament a les acusacions. D'altra banda, era una població flotant i fugissera. Els sospitosos i condemnats no duraven gaire a les mans inquisitorials. El 1563 l'inquisidor Mexia de Lasarte explicava bé la problemàtica:

[...] son tantos los de fuera que aquí entran y tan malos que es menester poner harto remedio. Algunos se han prendido [...] y otros muchos se van y escapan que como son pasajeros y sin asiento y el Santo Oficio procede con tanta madurez para haber de prender, en viendo que se comienza a hacer información para enviárnosla aun antes que nosotros lo sepamos ya son huidos.⁷⁴

Les fonts inquisitorials sobre aquests francesos també ens permeten sentir la veu de molts habitants de la ciutat, que s'interessaven per Luter i les idees heterodoxes que viatjaven per Europa i que connectaven, tot sovint, amb un anticlericalisme popular força estès. Els espais de conversa eren les esglésies, els monestirs, les tavernes, els hostals... El 1561 Joan Navalla, italià del Piemont, en tots aquests espais i en diferents moments, va negar el purgatori i la transsubstanciació, va parlar a favor de la missa en llengua vulgar, etc.; en fi, el repertori clàssic del protestantisme. També va afirmar:

73. BADA ELIAS, *La Inquisició a Catalunya*, pp. 134-135.

74. AHN, *Inquisició*, llibre 730, f. 23. Carta de l'inquisidor Mexía de Lasarte al Consell de la Suprema, 23/10/1563.

[...] un hombre estragero [...] le había hablado en esta Ciudad muchas veces en la secta de Lutero diciéndole que era buena y que los franceses habían hecho a toda España cristiana y que ahora serían causa que la pondrían en la buena ley diciéndolo por la luterana y que él se quería ir a Francia y traer dos personas doctas que la predicassen y convertirían a toda Cataluña.⁷⁵

Francesc Baylet, francès, resident a Barcelona i nebot del mercader barceloní Ramon Baylet, va ser reconciliat perquè estava xerrant amb coneguts contra el papa, la confessió i les imatges (1561).⁷⁶ Joan Lafont tenia taverna a Barcelona i allà es criticava el papa amb molta freqüència i entre molts hostes, es negava el Purgatori, etc. (1563).⁷⁷ La imatge de Luter corria per la ciutat gràcies als mercaders francesos Joan Peinsot, Pierre Laparra i Joan Dona, processats per posseir i vendre retrats de Luter el 1565.⁷⁸ Alguns delictes no es van poder provar, com en el cas de Toni de Senderia, inculpat de vendre epístoles i oracions prohibides.⁷⁹ Altres barcelonins cremaven llibres que consideraven sospitosos, com Miquel Andreu Ferrer, pels volts del 1572.⁸⁰ Però d'altres no tenien cap por: és el cas d'Antoni Magarola, apotecari de Barcelona, acusat de tenir llibres prohibits. Se li va dir que la possessió d'aquests llibres implicava l'excomunió i va respondre «que no se le daba nada, que los inquisidores ponían y quitaban descomunió como les parecía y que por eso no dejaría de tener los dichos libros».⁸¹ Magarola va confessar, fou renyat, va ser absolt de l'excomunió, se li van aplicar penitències espirituals i va haver de pagar una multa quantiosa, de cent ducats. Malgrat tot, el tribunal de Barcelona va ser relativament benèvol. Entre el 1540 i el 1700 foren relaxades 64 persones (37 en persona

75. *Ibidem*, f. 37r. i 85v.

76. *Ibidem*, f. 39r.

77. *Ibidem*, f. 55r.

78. *Ibidem*, 71r.

79. *Ibidem*, 76r.

80. *Ibidem*, f. 156v.

81. *Ibidem*.

i 27 en efígie), molt per sota de les 219 (200 i 19) de Saragossa, les 153 (78 i 75) de València o les 144 (85 i 59) de Logroño. I de les 64, 54 van ser relaxades per protestantisme i la majoria eren francesos. Les condemnes a mort del tribunal de Barcelona, un cop passada la terrible etapa de persecució dels judaïtzants, van ser comparativament molt menors.⁸²

En l'àmbit de la censura inquisitorial, els treballs de M. Peña van demostrar un descens significatiu del percentatge de posseïdors de llibres a Barcelona al llarg del segle XVI, cosa que permet concloure que es va produir una modificació de les actituds públiques envers l'objecte llibre. El llibre era el perillós heretge mut. Les prohibicions de llibres de Luter i d'altres reformadors protestants van sovintejar a partir dels anys 1520. Com ja s'ha dit, el 1535 es va produir una visita de llibreries a la ciutat. L'existència de xarxes de distribució de llibres protestants, via marítima o via pirenaica, i els estrets llaços comercials entre França i Catalunya van provocar el desplegament d'accions inquisitorials especialment a la frontera nord i a Barcelona, la ciutat més activa i poblada de Catalunya. Però no era una tasca fàcil. Entre altres mesures, el 1564 l'ambaixador francès de Felip II a França, D. Francés de Álava, escrivia que havia enviat un espia entre els mercaders de Barcelona per descobrir les vies d'introducció dels llibres herètics.⁸³ Les rela-

82. Jaime CONTRERAS, «Estructura de la actividad procesal del Santo Oficio. IV. Cuadros estadísticos», a Pérez Villanueva i Escandell Bonet, eds., *Historia de la Inquisición*, 1993, II, pp. 629-631.

83. «Como a V. M. también le he scripto en la de xvii muchos hereges de los de aquí se loan entre ellos de que Cathaluña se daña a mas andar. Y se que le han dado alegría diziendo assi a este chanciller. En compañía de los mercaderes que tienen trato en Barcelona embio un hombre muy agudo y dissimulado que se llama Hernando de Ayala, natural de Murcia, para que comprando aquí por medio de dichos hereges algunas balas de libros dañados diziendo que los quiere para derramarlos en Cataluña y Aragón entre los fieles que ellos llaman, vaya por todas las ferias y cuevas por donde ellos se juntasen hasta llegar a Barcelona a sentir muy particularmente el daño que ay, y avise muy cautamente al visorey y a los inquisidores de Cataluña». Archivo General de Simancas (AGS), K. 1502 (B.18), carta de D. Francés de Álava a Felip II des de Montpeller, 21/12/1564.

cions comercials entre els llibreters barcelonesos i les impremtes de Lió eren estretes. Les sospites es van confirmar quan la Inquisició va processar l'impressor francès Pere Reyner, que s'instal·là a Barcelona cap al 1560 i va ser processat deu anys després, o el fonedor de lletres Benet Dolcet (1561) per tinença de llibres protestants, o el llibreter Gili Gania per ser protestant i heretge.⁸⁴

Quan el 1559 es va publicar el primer índex formal de la Inquisició espanyola, la vigilància sobre impressors i llibreters es va fer més feixuga, però no totalment opressiva a causa de les nombroses confusions i dubtes que hi havia sobre la seva aplicació. La confusió derivava de la mateixa institució, en primer lloc perquè també a Roma s'havia publicat un índex de llibres prohibits i era sensiblement diferent de l'espanyol. Quin índex s'havia de seguir, aleshores? I, en segon lloc, també hi havia confusió respecte als criteris que calia seguir a l'hora de fer efectives les prohibicions de l'índex. Durant aquests anys posteriors al 1559 sempre es podia al·legar desconexença de les prohibicions. Lectors, impressors i llibreters buscaven la via per accedir als llibres prohibits tot dissimulant.⁸⁵ El 1566 els hereus de Jaume Cortey van vendre un lot de llibres al llibreter Miquel Ortiz. En el contracte s'afegia una clàusula en la qual es feia constar que si en algun moment futur algun d'aquests llibres era prohibit, els hereus de Cortey cobrarien igual: en el paquet hi havia obres d'Erasme, de Zwingli, de Melanchthon, d'Ecolampadi..., totes prohibides set anys abans en l'índex de llibres prohibits del 1559.⁸⁶

Com que la incertesa no és amiga del negoci, els llibreters de Barcelona van demanar als inquisidors el 1569 el nomenament d'un visitador de llibreries solvent i amb criteri, i s'oferiren a pagar-ne el sou. Fa la impressió que els llibreters fins i tot ja tenien un candidat... Les ordres per inspeccionar els vaixells als ports i les mercaderies a la fron-

84. Clive GRIFFIN, *Oficiales imprenta, herejía e Inquisición en la España del siglo XVI*, Ollero y Ramos, Madrid, 2009.

85. Manuel PEÑA, *Escribir y prohibir. Inquisición y censura en los Siglos de Oro*, Cátedra, Madrid, 2015.

86. PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento*, p. 90.

tera nord, les inspeccions de biblioteques i llibreries, l'edició dels successius índexs de llibres prohibits, van exercir una pressió sobre la circulació i el consum del llibre, però controlar-ho totalment era una empresa massa gran per als recursos humans i materials del tribunal. Per aquesta raó, no és estrany que els llibres prohibits apareguin sovint entre la documentació de les relacions de causes. És el cas, per exemple, de Jaume Guadany, botoner francès que va ser processat el 1578 perquè tenia un Nou Testament en francès i els salms de Marot.⁸⁷

En aquest marc van tenir una importància clau els mediadors com el filòsof i teòleg Lluís Joan Vileta, personatge que mereixeria una bona biografia. Fill d'un sabater, va fer una brillant carrera eclesiàstica. Estudiant de Teologia a Salamanca, lul·lista, canonge de la catedral de Barcelona, professor de l'Estudi General i lector de l'Escola Lul·lista, va participar al Concili de Trento, al Concili de Tarragona i als sínodes diocesans de Barcelona. Mà dreta del bisbe Cassador, es va implicar a fons en l'aplicació de les disposicions tridentines. Entre el 1567 i el 1582 va ser canonge protector dels llibres i comissari de la biblioteca catedralícia. Des d'aquesta posició privilegiada i com a apassionat bibliòfil, Vileta devia conèixer en profunditat les llibreries i biblioteques importants de Barcelona. No sembla un detall menor que el llibreter Pau Cortey l'anomenés marmessor en el seu testament el 1572.⁸⁸ Home poderós i discret, les seves actuacions van tenir una incidència ben profunda en la vida cultural barcelonina d'aquells anys: va ser col·laborador del virrei Don Fernando de Toledo en la concessió de llicències d'impressió i, al mateix temps, assessor, censor i visitador de llibreries de la Inquisició de Barcelona. En el que podríem anomenar una jugada mestra, potser Vileta era el visitador pagat per la confraria de llibreters.⁸⁹

87. AHN, *Inquisició*, llibre 730, f. 315r.

88. Sobre Vileta, vegeu Josep Maria MADURELL, «Luis Juan Vileta», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXVII (1964), pp. 19-94, i la referència al llibreter a la p. 27. Vegeu també Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

89. PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento*, pp. 192-193. Vegeu un exemple del Vileta consultor a AHN, *Inquisició*, lligall 3569, s.f., 20/3/1561.

A Vileta cal inserir-lo en unes xarxes de relacions molt àmplies, esteses per la Península i fins a Roma: la dels defensors del lul·lisme, que aquí no ens ocupa, i la dels censors inquisitorials. És significatiu que el 1572 Vileta mediés en un conflicte puntual entre els diputats de la Generalitat i el mestre Francisco Sancho, catedràtic jubilat de la Universitat de Salamanca i comissari i censor de la Inquisició en aquesta universitat. Vileta, que s'havia doctorat a Salamanca, el coneixia prou bé. Sancho passava per Barcelona quan anava cap a Roma i es va negar que es registrés el seu equipatge acollint-se al fur inquisitorial. Com a conseqüència, els seus baguls van ser requisats. L'endemà Sancho es va presentar acompanyat de Vileta i Francesc Desbosch, va demanar perdó i va afirmar «que ell, com ha mal pràctich del drets de [la] terra y no per pensar prejudicar en res als drets del General, havia fet lo que féu, y que ell se sotsm[etia] a tota correcció y ordinació de ses senyories». Vileta i Desbosch van donar suport a la seva disculpa i van afirmar que estaven davant d'un dels homes més doctes d'Espanya i que anava a Roma per greus negocis del rei.⁹⁰ El paper de mediador cultural entre ortodòxia i heterodòxia de Vileta mereix una investigació exhaustiva.⁹¹

En l'àmbit del misticisme heterodox, el tribunal de Barcelona va obrir trenta-set processos a tot el territori (dos al segle XVI, vint-i-cinc al segle XVII i vint-i-sis més fins al 1820), dels quals coneixem dinou sentències, onze a la ciutat de Barcelona, en general amb penes suaus excepte un relaxat i dos condemnats a assots i galeres.⁹² És una etiqueta, la del misticisme heterodox, en la qual s'inclouen situacions molt di-

90. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, p. 397.

91. Respectuós amb la tradició tomista i, al mateix temps, lul·lista ferm, el seu plantejament filosòfic era eclèctic: prenia préstecs de Ramus i intentava harmonitzar la filosofia aristotèlica amb el pensament lul·lista. Rafael RAMIS BARCELÓ, «Aristotelismo, lulismo y ramismo en Barcelona durante el siglo XVI: Joan Lluís Vileta y sus discípulos», *Cauriensa*, x (2015), pp. 385-407. Sobre el seu paper al Concili de Trento en defensa del lul·lisme i les seves estretes relacions amb els jesuïtes, vegeu Miquel BATLLORI, «Los mallorquines en Trento», a Miquel BATLLORI, *Ocho siglos de cultura catalana en Europa*, Círculo de Lectores, Barcelona, 1996, pp. 112-113.

92. BADA ELIAS, *La Inquisició a Catalunya*, p. 134; BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña*, p. 351.

verses de les quals cal valorar l'impacte social. Per exemple, cal treballar a fons l'episodi d'il·luminisme (*alumbradismo*) que es va produir a Barcelona al voltant dels anys 1626-1627. Van ser acusats el mercedari fra Anton Morató i el sacerdot Alonso Sánchez, tots dos prou coneguts en els ambients monàstics femenins de la Barcelona de les primeres dècades del segle XVII per la seva afició a tractar amb monges inclinades especialment als fenòmens místics i extraordinaris, com ara la venerable sor Maria Codina Xammar i Foix, monja de Valldonzella. Ambdós es van autodenunciar davant del tribunal, conscients que el rebombori originat pel descobriment de les seves activitats els acabaria duent a la Inquisició. Tant fra Anton Morató, exorcista i visionari, com Alonso Sánchez, que tenia revelacions i èxtasis i practicava la levitació, van declarar que mantenien relacions sexuals amb monges i penitents, a les quals convencien que el que feien no només no era pecat, sinó que era la millor preparació per a l'eucaristia. Precisament Alonso Sánchez ja havia tingut una topada amb la Inquisició de Sevilla uns anys abans, involucrat en el brot il·luminista perseguit pel Sant Ofici. Trobem aquí un efecte mirall del que havia passat a Sevilla.⁹³

També en el marc de les acusacions d'il·lusionisme i visions heterodoxes podem mencionar altres casos interessants. Un dia de l'any 1600, el belga Henri Poteels, antic músic del rei, va entrar a l'església de Santa Maria del Mar amb un cartell escrit en el qual es proclamava profeta de Déu i va voler pujar al púlpit per predicar. Feligresos i sacerdots el van detenir mentre cridava que Déu estava indignat contra el regne i, especialment, contra el marquès de Dénia (el duc de Lerma i favorit del nou monarca, Felip III), el confessor del rei (fra Gaspar de Córdoba) i els inquisidors, i que l'aniquilació total del regne es produiria en divuit

93. AHN, *Inquisició*, llibre 733, f. 276r-280r. Sobre l'il·luminisme sevillà, vegeu Álvaro HUERGA, *Historia de los alumbrados*, vol. v, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1994, però en aquest volum no hi ha cap referència a aquest Alonso Sánchez. També ha referit l'episodi d'aquests dos frares des de la perspectiva femenina Rosa Maria ALABRÚS IGLESIAS, «Religiosas visionarias y supersticiosas ante la Inquisición de Barcelona (1575-1680)», *Cahiers d'Études des Cultures Iberiques et Latino-américaines* (CECIL), 4 (2018), pp. 151-166.

mesos.⁹⁴ Els inquisidors no es van prendre seriosament el seu cas, ni els va preocupar l'escàndol públic que les seves paraules van provocar, el van titllar de boig i va ser absolt. Sembla, però, que es barrejava amb la seva bogeria una vena crítica a una elit política de l'entorn del nou monarca que havia aconseguit el poder a la cort i que potser havia tingut alguna incidència sobre la pèrdua del seu ofici com a cantor de la capella reial.⁹⁵

En l'àmbit de les supersticions, el tribunal va obrir un total de 419 processos, dels qual més d'una quarta part corresponien a acusats estants a Barcelona. De les 311 sentències conegudes derivades d'aquests processos, gairebé un 50% dels reus van ser absolts, suspesos de la sentència o represos molt lleugerament. En l'extrem més greu, es van produir sis relaxacions al braç secular (1549). És interessant una dada: Barcelona és un dels pocs llocs on els delictes de superstició foren comesos més per homes que per dones i amb una alta participació de religiosos (75%).⁹⁶ Quant a les pràctiques màgiques que apareixen en les relacions de causes, són similars a les d'altres tribunals.⁹⁷ És abundant la presència del llibre prohibit *La clavícula de Salomó*. Són freqüents les oracions

94. Els excessos de fra Gaspar de Córdoba com a confessor reial havien aixecat polèmiques importants. Conegut com «la oreja del rey», fra Gaspar era també la veu del duc de Lerma. Leandro MARTÍNEZ PEÑAS, *El confesor del rey en el Antiguo Régimen*, Complutense, Madrid, 2007, pp. 366-370.

95. Poteels va ser cantor i trombonista de la capella reial fins al 1586. Just uns mesos després, fra Gaspar de Córdoba va ser nomenat confessor del príncep Felip. Vegeu E. VANDER STRAETEN, *La musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle. Tome huitième. Les musiciens néerlandais en Espagne*, Chez Schott, Frères, Editeurs de Musique, Bruxelles, 1888, pp. 116-117.

96. BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña*, p. 279.

97. Sobre el tema més ampli de la cacera de bruixes, vegeu Agustí ALCOBELLO, «Los otros “abogados de las brujas”». El debate sobre la caza de brujas en Cataluña», *Revista Internacional de los estudios vascos*, núm. extra 9 (2012), pp. 92-115; Pau CASTELL, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI) «tesi doctoral»*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2014. I vegeu-ne una perspectiva comparada a Gunnar W. KNUTSEN, *Servants of Satan and Masters of Demons: The Spanish Inquisition's trials for Superstition, Valencia and Barcelona, 1478-1700*, Brepols, Turnhout, 2010.

de curació i la cerca de tresors. Entre els individus més cultivats era freqüent l'acusació de practicar l'astrologia. El sacerdot Jeroni Oller, natural de Manresa i beneficiat de la seu de Barcelona, havia estudiat astrologia i teologia a València. Instal·lat a Barcelona a principis del segle XVII, havia guanyat prestigi a tota la ciutat per l'encert dels seus pronòstics, com ell mateix reconeixia: «[...] y que le acusan y que es verdad que muchas personas acuden a su casa a que les adivine». I encara afegia: «[...] y les responde según las reglas señalan y desengañándoles la poca certesa que hay en ello».⁹⁸ Tenia llibres d'astrologia, ortodoxes, que havia comprat a València, però també llibres prohibits, com el d'Albohazen Ali *De Iudicis Astrorum*, possiblement en algunes de les edicions més populars, les de Basilea del 1551 o el 1571. La seva fama havia crescut com l'escuma en els mesos precedents perquè havia pronosticat, encertadament, la mort del rei de França, Enric IV. Però entre els seus papers els inquisidors van trobar, també, pronòstics sobre una sèrie de furts, sobre si el fill d'una dona embarassada era legítim o producte d'una infidelitat i, ja en el terreny polític, sobre els consellers de la ciutat i diputats del General que havien de sortir. Certament, les limitacions de les relacions de causes es posen de manifest quan llegim:

Y también havia devinado y alçado juicio del bandolero que dize el pronostico y de un hombre que ha de ser restituido a su prístino estado y que se disminuiria el estado de los eclesiásticos dando destos razones a su parecer de buena Astrologia.⁹⁹

El 1611 el virrei, Pedro Manrique, bisbe de Tortosa, el va consultar respecte al seu futur i Oller li va pronosticar que el rei li faria mercè de l'arquebisbat de Saragossa i en va especificar les dates, i així va ser. També les autoritats de Barcelona eren clientes seves. Sens dubte, la seva fama atreia sectors molts diversos de la ciutat. El procés d'Oller, acusat per quatre homes, tots religiosos, va mobilitzar un bon grapat d'experts

98. AHN, *Inquisició*, llibre 732, f. 116-118.

99. *Ibidem*.

en astrologia i teologia a la ciutat perquè calia valorar fins a quin punt les pràctiques d'Oller eren ortodoxes o entraven en el terreny prohibit de l'astrologia judiciària. A aquesta qualificació es van afegir els consultors jurídics i el representant del bisbe, que, juntament amb els inquisidors, van sentenciar que Oller fos greument renyat, absolt *ad cautelam* i desterrat de la ciutat durant dos anys, alhora que li prohibiren practicar l'astrologia.¹⁰⁰

Altres vidents van pul·lular per Barcelona, on van fer quantiosos guanys. A mitjan segle XVII alguns es van agrupar i eren coneguts com a *listarios*: quan havien de sortir els nous jurats o diputats, es repartien per llocs estratègics de la ciutat i proposaven qui sortiria apostant cinquanta o seixanta a una; acceptaven apostes i després es concentraven i resaven l'oració de Sant Cebrià. Els inquisidors es mostraven perplexos per la popularitat d'aquesta pràctica, en la qual participaven tant sectors poc exemplars com el mateix clero:

[...] y la frecuencia con que esto se haze les parece que no es pecado de superstición, ayudando a ello la facilidad de los confesores en absolver sin remitirlos al tribunal, quizá porque ellos dan causa a este delicto, poniéndose en las iglesias de sus conventos con la lista a hazer apuestas, o por sí, o por factoria.

Van proposar algun càstig exemplar, però sembla que amb poc èxit.¹⁰¹

100. Sagrario Muñoz Calvo es va fer ressò d'aquest cas, tot i que les dades d'identificació d'Oller són errònies, a *Inquisición y ciencia en la España Moderna*, Editora Nacional, Madrid, 1977, pp. 108-109; per al debat al voltant de l'astrologia judiciària i la Inquisició és imprescindible José PARDO-TOMÁS, *Inquisición y censura. La Inquisición Española y los libros científicos en los siglos XVI y XVII*, CSIC, Madrid, 1991, pp. 154-182. I, des d'una perspectiva sociocultural, vegeu el treball de Tayra M. C. LANUZA NAVARRO, «L'Astrologia en la vida quotidiana en una ciutat de l'edat moderna. Entre la Universitat i les creences populars», *Afers*, 82 (2015), pp. 467-97.

101. AHN, *Inquisició*, llibre 751, f. 254.

Conclusions

Hem fet algunes pinzellades sobre la presència de pràctiques heterodoxes a la ciutat. Només una anàlisi exhaustiva de les relacions de causes de fe —també, per exemple, dels delictes de paraules, que no podem abordar aquí per raons d'espai—, ancorada i contextualitzada en la vida de la ciutat, ens ajudaria a aprofundir el nostre coneixement sobre la densitat de l'experiència socioreligiosa dels barcelonins. De tots els barcelonins, inclosos els que van treballar a les ordres dels inquisidors. També de les seves estratègies davant la Inquisició: acceptació, rebuig, nicodemisme, agència i modificació de la norma.

Se sap que les inquisicions estaven posicionades en una confluència de múltiples institucions i interessos on el poder havia de ser negociat. En el cas del tribunal català, tota la seva trajectòria històrica va estar condicionada per les aigües revoltes dels poders que estaven en joc. Els conflictes de diversa naturalesa van ser gairebé permanents. Alhora, tot i que algunes poques veus es van aixecar en contra, no es va qüestionar la supervivència del tribunal, ni tan sols quan es va presentar l'oportunitat de suprimir-lo. Pertànyer a la comunitat catòlica era un element clau de la identitat i la participació en la comunitat política. El Sant Ofici no es va qüestionar com a tribunal de la fe perquè la vigilància de la puresa de la fe i la persecució de l'heretgia eren un valor compartit per la societat catalana, que ja havia conegut la primera Inquisició.

El capital simbòlic que contenia la funció de repressió de l'heretgia, administrat convenientment pels inquisidors, va constituir la gran base del Sant Ofici i el va amortitzar, a la seva manera, al llarg de més de tres segles. En paraules de W. Monter, «el miedo que consciente y eficazmente producía estaba basado más en la publicidad que en la severidad de los castigos».¹⁰² Una publicitat que tenia la millor plataforma en la lectura del edictes i la celebració dels actes de fe. La Inquisició era un

102. MONTER, *La otra Inquisición*, p. II.

poder fràgil que es rearmava en la representació de si mateixa (argumentacions teològicoideològiques, actes generals de fe, entrades a ciutats i pobles, lectures solemnes de l'edict de fe, etc.), però que vivia en el seu espai intern la tensió de les seves limitacions.

És a les fronteres, com si fossin una línia de falla, on la fricció provoca terratrèmols i de vegades l'emergència de materials nous, on els espais culturals es tornen dinàmics i creatius. Certament, el tribunal de la Inquisició de Barcelona se'ns mostra com una forma distintiva d'inquisició. Podríem dir que Catalunya va ser la frontera, el límit, de l'imperi del Sant Ofici?

En espera de noves recerques, la hipòtesi que creiem que cal aprofundir és que el paper del tribunal va ser menor del que s'ha dit fins ara en el procés de confessionalització a Catalunya i, en canvi, va tenir més a veure amb els instruments desenvolupats a partir del Concili de Trento, amb l'aliança Església-monarquia, amb la presència dels ordes religiosos i la seva activitat i, sobretot, amb una comunitat socialment i culturalment dinàmica en la qual van prevaler més la confessionalització horitzontal, l'exemple i la vigilància dels iguals, com ja va dir Henry Kamen, en el desenvolupament de marcs de creença i vida religiosa dins l'ortodòxia.¹⁰³ Els oficials, consultors, comissaris i familiars del tribunal van contribuir a aquest procés com a frontissa entre una inquisició oficial i vertical i una inquisició informal i horitzontal. Finalment, cal aprofundir en la recerca indiciària de la documentació del tribunal per detectar els espais urbans, les veus i les pràctiques en les quals van habitar l'heterodòxia i la resistència.

103. KAMEN, *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de Oro*, pp. 146-258.